

**УДК 8
ББК 63.57**

БАЪЗЕ АНДЕШАҲО ОИД БА ҶАНБАҲОИ ТАЪРИХНИГОРИИ ЭҶОДИЁТИ САДРИДДИН АЙНИ *Каримзода Осим Косими (Каримов Осим Косимович), д.и.таърих., профессор, сардори раёсати маорифи вилояти Суғд (Тоҷикистон, Хучанд).*

НЕКОТОРЫЕ СООБРАЖЕНИЯ ОБ ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИХ АСПЕКТАХ ТВОРЧЕСТВА САДРИДДИНА АЙНИ *Каримзода Осим Косими (Каримов Осим Косимович), д-р ист.наук., профессор, начальник Управления образования Согдийской области (Таджикистан, Худжанд)*

SOME CONSIDERATIONS ON HISTORIOGRAPHICAL ASPECTS OF SADRIDDIN AINI'S CREATION *Karimzoda Osim Kosimi (Karimov, Osim Kosimovich), Dr. of History, Professor, chief of education managerial office of Sughd Viloyat (Tajikistan, Khujand) E-MAIL: osimkosimi@mail.ru*

Вожаҳои калидӣ: Садриддин Айни, таърихият, таърихнигорӣ, сарчашмашиносӣ ва таърихӣ, аморати Бухоро, амирони мангития, Аҳмади Дониш, «Ёддоштҳо», айнишиносӣ

Дар мақола масъалаи таърихияти насри тоҷик дар мисоли рисолаҳои таърихӣ ва дигар асарҳои илмию адабии саромади адабиёти муосири тоҷик, таърихнигор, Қаҳрамони Тоҷикистон, академик Садриддин Айни мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Таҳқиқи ҷанбаҳои таърихият дар наср ва проблемаи марҷаъишиносӣ таърихӣ аз унсурҳои мубрами таърихнигорӣ ва илми таърихшиносӣ ба ҳисоб рафта, махсусиятҳои худро дорост. Дар мақола ҷанбаи марҷаъишиносӣ таҳқиқоти таърихии Садриддин Айни аз нигоҳи ташаккули илми таърихнигории шӯравӣ баррасӣ ва таҳқиқ шудааст. Таҳқиқи таърихи пургановати халқи тоҷик дар асрҳои XIX ва ибтидои асри XX барои таълифи осори дигари илмию адабии С.Айни заминаи устувор муҳайё намуда, омӯзиши махсусиятҳои рисолаҳои таърихии ӯ дар илми таърихнигории навини тоҷик саҳифаҳои тозаро боз менамояд.

Ключевые слова: Садриддин Айни, историзм, историография, историческое источниковедение, Бухарский эмират, мангитские эмиры, Ахмад Дониш, «Воспоминания» С. Айни, айниведение

Анализируются проблемы историзма таджикской прозы на примере исторических трактатов и других научно-литературных произведений основоположника современной таджикской литературы, академика Садриддина Айни. Исследование аспектов историзма в прозе и проблемы исторического источниковедения являются актуальными элементами историографии и исторической науки и имеют специфические особенности. Источниковедческий аспект исторических изысканий Садриддина Айни исследован в плане формирования советской историографической науки. Утверждается, что исследование богатой истории таджикского народа в XIX и в начале XX века создало благоприятные предпосылки для появления других научных и литературных произведений С. Айни. Исследование особенностей исторических трудов С. Айни открывает новую страницу в таджикской историографии.

Key-words: Sadriddin Aini, historism, historiography, historical origins knowledge, Bukhara emirate, Manghyt emirs, Ahmad Donish, "Reminiscences" by S.Aini, Aini studies

The article dwells on the problems of historism of the Tajik prose. The author designs on the premise of historical treatises and other scientific-literary productions written by the founder of modern Tajik literature, academician Sadriddin Aini. The exploration of the aspects of historism in prose and the problems of historical origins knowledge are actual elements of historiography and historical science having peculiar specificities. Source study aspect of historical researches of Sadriddin Aini is explored in the plane of Soviet historiographic science formation. It is asserted that the exploration of the Tajik nation's rich history in the XIX-th and the beginning of the XX-th centuries created propitious prerequisites for upspringing of other scientific and literary works by S.Aini. Familiarization with the peculiarities of Aini's historical productions opens a new page in Tajik historiography.

Қаҳрамони Тоҷикистон, саромади адабиёти муосири тоҷик устод Садриддин Айнӣ дар раванди таҳаввулоти маданияи Осиёи Миёна, махсусан кишварҳои Тоҷикистон ва Ўзбекистон нақши муассир гузоштааст. Ташаббусҳои Устод ҳамчун як нафар равшанфикри замонаш ҳанӯз дар ибтидои ташаккули ҳокимияти нави Шӯравӣ дар Туркистон дар самти таҳқиқи таъриху фарҳанг, забону адабиёт ва умуман тамаддуни тоҷикон, инъикоси ҷанбаҳои муҳталифи муносибатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва маҷмӯан тасвири вазъи мураккабу соҷарӯшани таърихи халқи тоҷик ва мардуми Осиёи Миёна ба зоти худ беназир арзёбӣ мешавад.

Маҳз бо ташаббуси ӯ ташкил ва таъсис ёфтани маҷаллаи «Шуълаи инқилоб», ки солҳои 1919-1921 ба забони тоҷикӣ дар Самарқанд ба нашр расид, ва рӯзномаи «Меҳнаткашлар товуши» намунаи равшани иқдомҳои барҷастаи ин равшанфикри тоҷик мебошад. Тавре Устод Айнӣ дар «Муҳтасари тарҷумаи ҳоли худам» менависад, қисмати муҳими маводи ин нашрия аз ҷониби ӯ бо таҳаллуҳои муҳталиф ба нашр расида, новобаста аз мушкилиҳои ташкилӣ ва молиявӣ дар фаъолияти муназзам ва пурмахсули ҳайати таҳриру эҷодии он Устод Айнӣ фидокорона заҳмат кашидааст. Шумораи аввалини нашрияи «Шуълаи инқилоб» соли 1919 дар таърихи 10 апрел ба нашр расида, фаъолияти ин нашрия дар ташаккули риштаи таъриху таърихнигорӣ ва таҳқику тарғиби забону адабиёти тоҷик ба забони модарӣ дар замони нав таҳкурсии мустақкам гузошт.

Дар яке аз навиштаҳои худ Устод ибраз медорад, ки дар ҳаёти худ бисёр асар таълиф намуд ва ҳамаи онҳо ба як мавзӯи муҳим бахшида шуда, аз як манбаъ сарчашма гирифтаанд. Ҳамаи ин асарҳо дар бораи тоҷикон ва Тоҷикистон, дар бораи ватани қӯхсори ӯ, ки ба ҷаҳон қуллаҳои Помираш сарфарозӣ бахшидаанд, дар бораи зимини муқаддас, ки дар гузашта лашкарҳои бешумори аҷнабиён зеро по намудаанд, дар бораи фарзанди ин диёр, ки ҳанӯз дар асри VIII бо номи «тоҷик» ба некӣ ном гузоштаанд, бахшида шудаанд (3, с.7).

Тӯли ин солҳо дар нашрияи мазкур силсилаи мақолаҳои хусусияти илмӣ ва публицистӣ доштаи Айнӣ ба таъб расидаанд, ки дар байни онҳо мақолаҳои монанди «Масъалаҳои Шарқ» (№26, 1919), «Ҳокимияти Шӯравии Туркистон ва масъалаҳои Шарқ» (№29, 1920), «Ғалабаи инқилоб дар Шарқ» (№38, 1920), «Инқилоби Бухоро» (№49, 1920), «Ҷанг ва ислом» (№32, 1920), «Дар Туркия» (№46, 1920), «Эрон ва инқилоб дар Шарқ» (№76, 1921) ва ғайраро махсус қайд намудан мумкин аст. Бар замми ин, байни солҳои 1920-1921 дар нашрияи мазкур (шурӯъ аз №50-53 то 87-90) 27 очерки таърихӣ устод Айнӣ дар бораи таърихи амирони манғитияи Бухоро қисм - қисм ба нашр расиданд. Ин нахустин асари таърихӣ Устод Айнӣ буд, ки бунёди устувори илми таърихшиносии шӯравии тоҷикро гузошт. Баъдан асари мазкур дар намуди китоби алоҳида ба нашр расид (6, 287).

Асари дигари таърихии ӯ «Бухоро инқилоби таърихи учун материаллар» (Материалҳо оид ба таърихи инқилоби Бухоро) ба ҳисоб меравад, ки соли 1926 дар Маскав дар нашрияи марказии халқҳои ИҶШС ба нашр расидааст. Дар ин ду асар, ки бо фосилаи начандон зиёд рӯи ҷопро дидаанд, муаллиф ҳаёти халқи тоҷикро, ки солиёни зиёди ҳукмронии феодалҳои манғит (1747-1920) дар асорат ва зери тозиёнаи ҷабру зулм қарор дошт, ба таври равшан ба тасвир гирифта, нақш ва мавқеи иродаи оммаи халқро дар раванди инкишофи воқеаҳои таърихии инқилоби халқии демократии Бухоро (соли 1920) нишон медиҳад. Тавре маълум аст ва хонандагони гиромӣ медонанд, китоб таърихи ин хонадонро аз интиҳои асри XVIII то давраи аз ҳокимият дур намудани охири намояндаи ин хонадон ба риштаи тасвир кашида, фарогири асноди фаровони воқеа ва таърихи мебошад. Ғояи асосӣ ва ҳадафи муаллиф дар ин асарҳо аз воқунишу фашнамоии воқеияти таърихии истибдоди ин хонадон то ба тарғиби оммаи васеи мардум барои ҷалбшавӣ ба сохтмони ҳаёти нав буд. Тавре аз сарчашаҳои таърихи бамеояд, дар солҳои бистуми асри гузашта фаъолияти равшанфикорони тоҷик торафт бештар тақвият ёфта, масъалаҳои таъриху забон, фарҳангу маданияти миллӣ ва баррасии заминаҳои таърихии рушди маданияти миллӣ торафт бештар ба майдони баҳсу мунозираҳои оммавӣ ва илмӣ кашида мешуданд. Ба итмом расидани асари пунарзиши илмӣ «Намунаи адабиёти тоҷик», нашри он ба ҳатти арабиасоси тоҷикӣ дар шаҳри Москва (1926) ва пас аз нашри он вусъат гирифтани муборизаи шадиди идеологӣ намунаи равшани ин гуфтаҳои Абдулқосим Лоҳутӣ, ки моҳи сентябри соли 1925 дар Самарқанд бо Устод дар ҳуҷраи кориаш вохӯрдааст, дар баробари тасвири муҳтасари ҳолати кори Айни ҳамзамон ба ҳайси муҳимтарин намунаи адабиёти рушдбандаи шуравии тоҷик хизмат намудани ин асари нависандаро таъкид менамояд. Душманони миллат бо ҳар роҳу баҳона ба мақсади худ ноил гардиданд ва дар натиҷа ин асари бебаҳоро соли 1930 аз муомилот бароварданд. Дар ин айбдоркунии ночоя, душманони миллат ҳатто аз қасидаи машҳури Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ «Ҷӯи Мулиён» низ ба қор гирифтанд ва ҷунун шарҳу тавзеҳ бахшиданд, ки гӯё дар замони пешравию навшавӣ Айни бо ин кори худ ба як ҳазорсола ақиб рафтагӣ ташвиқ мекунад (8,27). Дар баробари душманони миллат тарафдорони Айни низ дар дохил ва хориҷ аз ИҶШС кам набуданд. Масалан, дар рӯзномаи «Шафақи сурх» дар таърихи 3 март 1927 адабиётшинос ва шарқшиноси маъруфи Эрон Саид Нафисӣ навишта буд, ки китоби мазкурро дар идораи нашрияи зикршуда дида, хеле мутаассир гардидааст ва ин асари арзишманд шомил 220 шоиру нависандаи марду занро, ки дар ин минтақаи бошарофат ибтидо аз шоирони нахустин – падари назми форсӣ Рӯдакӣ ва интиҳо то охири муосирони мо тавлид шуда, эҷод намудаанд, фаро мегирад ва доштани китобе ҷунун барои ҳар як нафар алоқамандони адабиёт муҳим аст.

Ба нашр расидани ду мақолаи дигари Айни «Аз ёддоштҳои Инқилоби Бухоро» ва «Аз хотираи гузашта» дар соли 1930 дар ташаккули жанри ёддошти таърихнигории ватанӣ дар замони шӯравӣ асоси мустақкам гузоштанд. То ин муддат як силсила мақолаҳои ӯ ба монанди «Китобҳои тоҷикӣ» («Овози тоҷик», 1926), «Адабиёти Сурх» (1926), «Дарсҳои табиӣ, қисми аввал», «Раҳнамои сиёсӣ. Ҳиссаи панҷум ва шашум», «Сарфу наҳви забони тоҷикӣ», «Дунёи нав ва алифбои нав» («Овози тоҷик», 1927), «Дар атрофи забони форсӣ ва тоҷикӣ» (1928), «Масъалаи таърихи дар гирди алифбои нави тоҷикӣ» («Раҳбари дониш», 1928), «Забони тоҷикӣ» («Раҳбари дониш» 1928) ба нашр расида, муаллиф тавассути онҳо роҷеъ ба масъалаҳои мубрами ҳифзу гиромидошти асолати миллӣ, яъне забон баҳсу талош намудааст (4,335-385).

Ба ҳамин минвол таълифоти дигари Устод ба монанди очерки таърихии «Тирози чаҳон» (маҷаллаи «Барои адабиёти сотсиалистӣ», 1937), «Шайхурраис Абуалӣ Ибни Сино» (1939), «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик» ва «Исёни Муқаннаъ» (1944) ба нашр расиданд. Махсусияти пажӯҳишоти таърихӣ ва таълифоти илмии Устод Айниро ҳамчунон дарёфт ва таҳқиқи омӯзиши сарчашмаҳои умдаи илмию адабӣ ва таърихӣ, махсусан нусхаҳои нодиру муътабари каламии тазкираҳо ва таърихномаҳо ташкил додаанд, ки хочат ба тавзеҳоти зиёдатӣ надорад. Масалан, дар таълифи очерки адабию таърихии «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик» Айни сарчашмаҳои мутааддидеро ба монанди «Равзат – ус - сафо», «Қомус-ул-аълум»-и туркӣ, «Мачмаъ-ул-булдон»-и Ёқути Ҳамавӣ, «Китоб-ул-милали в ан-нихал»-и Муҳаммади Шаҳристонӣ, «Зафарнома» фаро гирифта, маълумоти онҳоро таҳлилу ҷамъбаст намудааст. Дар таълифи очерки таърихии «Исёни Муқаннаъ» сарчашмаҳои «Таърихи Наршаҳӣ», «Равзат-ус-сафо», «Таърихи Табарӣ», луғатномаҳои «Ғиёс-ул-луғот», «Бурҳони қотеъ» ва дигарон истифода шудаанд (5). Тавре духтари Устод Х.С. Айни нақл мекунад, баҳори соли 1944 Устод аз бошандагони деҳаҳои ноҳияи Шаҳринав ва атрофи Қаратоғ дар бораи шӯришҳои маҳаллӣ мавод ҷамъ менамуд. Таълифи ин ду асар, ки ба масъалаи мубрами талошу ҷонбозиҳои халқ баҳри озодӣ бахшида шуда буданд, дар солҳои ҚБВ маҳз ба хотири боло бардоштани руҳияи шикастнопазири халқи тоҷик бар зидди истилогарони фашистӣ равона гардида буд.

Дар маҷмӯъ, мухтассоти таърихӣ дар таърихи наср ва ҳатто назми классикии тоҷику форс мақоми махсус дошта, дар осори мондагори барҷастатарин намояндагони адабиёт – Рӯдакӣ, Фирдавӣ, Носири Хусраву Ҷомӣ, Зайниддин Маҳмуди Восифӣ, Аҳмади Дониш ва дигарон ин равишро ба хубӣ метавонем ба мушоҳида гирем. Махсусияти равиши мазкур низ дар асоснокӣ, мустанадӣ ва воқеиятнокии тасвири андешаҳои ироашаванда инъикос меёбад. Дар намунаи осори Устод Айни, махсусан таълифоти солҳои 20-30 ва минбаъд низ ин равиш равшан ба назар расида, масъалаи таҳқиқи амиқ ва фарогири паҳлуҳои падидаи мазкур дар илми таърихнигорӣ муосир ҳанӯз муҳаққиқони тозақори ҳудро интизор аст. Зеро шурӯъ аз Устод Айни то ба таълифоти барҷастатарин намояндагони адабиёти тоҷик аз жанри мазкур, яъне рӯҳияи историзм қавӣ бархурдоранд. Устод Айни дар равиши қори худ бо корқарди илмию як силсила масъала ва муаммоҳои ҳоси пажӯҳиши таърихи қуҳан ва пуғановати миллати тоҷик дар илми таърихнигорӣ миллӣ таҳаввулоти ҳосаро бунёд гузоштааст. Дар таълифоти илмию бадеии Айни, осори публицистӣ, адабӣ ва дигар намудҳои он масъалаҳои ҳамроҳшавии Осиёи Миёна ба Русия, фарҳангу маданияти моддию маънавии халқи тоҷик, ҷаҳоншиносии миллӣ ва анғезаҳои таърихии он дар асрҳои миёна бо таҳаввулоти маданияи асрҳои XIX ва XX пайванди қавӣ ёфтаанд. Вобаста ба маъалагузорӣ мазкур осори Айниро ба се даста табақабандӣ намудан мумкин аст: Ба дастаи аввал осори таърихии муаллиф ба монанди «Таърихи амирони манғитияи Бухоро», «Бухоро инқилоби таърихи учун материаллар» ё «Таърихи инқилоби Бухоро», «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик», «Исёни Муқаннаъ», «Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам»-ро дохил намудан мумкин аст. Ба дастаи дуюм осори таҳқиқии муаллифро, ки ба масъалаҳои таҳқиқи таърихи адабиёт, ба пажӯҳиши ҳаёту фаъолият ва осору рӯзгори шахсиятҳо ва бузургтарин чехраҳои илму адаб ва назму насри оламқари асримиёнагии тоҷику форс ба монанди Рӯдакӣ, Фирдавӣ, Саъдӣ, Навоӣ, Бедил, Восифӣ ва ғайра бахшида шудаанд, метавон шомил намуд. Дастаи дигар, ин осори мондагори адабии муаллиф ба монанди «Одина», «Ғуломон», «Дохунда», «Марғи судхӯр», «Мақтаби кӯҳна» ва дигарон

мебошанд. Тазкираи «Намунаи адабиёти тоҷик» ва «Ёддоштҳо» ба зоти худ дастан чоруми мероси илмии муаллифро ташкил дода метавонанд.

Дар таълифи асари «Таърихи амирони манғитияи Бухоро» ба Айни таъсири «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития»-и Аҳмад Махдуми Дониш басо амиқ аст. Инчунин нависанда китоби «Таърихи салотини манғития»-и Мирзо Азими Сомиро дар таълифи рисолаи таърихии худ аз назари танқиди истифода бурда, ҷанбаҳои мухталифи вазъи нуговори иҷтимоию сиёсии аморати Бухорои асри XIX-ро ба риштаи таҳқиқ ва танқид мегирад ва хусну кубҳ ё норасоҳои ҷиддии асари Сомиро ба қайд мегирад (6,297). Муаллиф сабабгори асосии забти Бухоро ва минбаъд мағлубияти аморатро дар ҷанги Русияи подшоҳӣ маҳз аз якравию нодуруст баҳодиҳии амир Музаффар ба вазъи сиёсии давр, кӯтоҳназарӣ дар муносибатҳои дипломатӣ, умуман номусоидӣ ва носозгории муносибатҳои дипломатии аморат дар самти ташкилу таҳкими муносибатҳои нав бо Русия, ноустувории иҷтимоии вазъи дарбори амирони манғит ва монанди инҳо маънидод намудааст. Дар баробари истифода аз манобеи мухталиф, махсусан маъхази таърихии дар боло зикршуда Айни таъкид менамояд, ки давраи аморати ду амирони охири манғит – Абдулаҳад ва Олимхон асосан аз мушоҳидаҳои шахсиаш тасвир ва инъикосу баррасӣ шудаанд (7,227). Дар рафти таҳлилу таҳқиқи осори безаволи Айни аз ҳар ҷиҳат мавқеи равшан ва устувори равшанфикрии ӯро ба қайд гирифтани мумкин аст. Дар осори ӯ дар хусуси табақаҳои мухталифи ҷомеаи тоинқилобӣ, аз раису амлоқдор то ба амир, аз табақаҳои миёнаи диндорон то ба тоифаҳои болонишини онҳо, соҳибмансабони вақт, пешхизматону тоҷирон, хизматгору ғулом, косибу деҳқон ва ғайра метавон маълумоти бои таърихӣ ва тасвиrotи пуробуранги бадеӣ дарёфт намуд. Тасвирҳои бадеии муаллиф низ ба зоти худ нодиру нотакрор буда, бешубҳа аз воқеияти иҷтимоӣ маншаъ ва сарчашма гирифтаанд.

Боқад қайд намуд, ки дар масъалаи тарғибу ташаккули маорифпарварӣ ва равшанфикрӣ ба Айни таъсири бевоситаи равшанфикрони пешин, махсусан маорифпарвари бузурги машриқшавин ва муосири Айни Аҳмади Дониш (1827-1897) басо калон аст. Тавре дар «Ёддоштҳо» зикр менамояд, Айни дар овони ҷавонӣ, ҳанӯз солҳои таҳсили мадрасаҳои Бухоро ба хонаи Аҳмад Махдуми Дониш иртибот пайдо намудааст. Вобаста ба ин, Айни дар ин асари худ дар бораи шахсиятҳои фарҳангӣ ва аҳли адаби Бухоро ба монанди Гулшанӣ, Савдо, Зӯфунун, Таҳсин, Офарин, Саҳбо, Шоҳин, Ҳайрат ва дигарон ба неқӣ ёд намуда, тавачҷуҳи хосаи худро ба ин тоифа равшанфикрон равшан изҳор мекорад. Табиист, ки ин муносибатҳо дар ташаккули ҷаҳонбинии нав ба Айнии ҷавон заминаҳои амиқро муҳайё намудаанд. Дар байни онҳо шахсияте нотакрор ба монанди Аҳмади Дониш мавқеи хоса дорад. Муаллиф дар «Ёддоштҳо» ҷараёни пас аз марги Дониш воқиф гардидани худро аз «Наводир - ул - вақоеъ» ном асари Дониш, тарзи роҳ ёфтани худ ба ҷараёни хонишу китобати ягона нусхаи ба хатти Дониш таҳриршудаи он аз ҷониби Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим ва шомилшавии Ҳайрат ба ин гурӯҳ нақл намуда, зикр мекорад, ки ҷойҳои ба нучуму фалсафа оид будаи ин асарро он замон бинобар бетачрибагиаш фаҳмида натавонад ҳам, ҷойҳои фаҳмидааш ба ӯ таъсири амиқе гузоштаанд. Зимнан пас аз нақли мазмуни бархе аз ҷойҳои марокангези ин асари Дониш Айни ва мушоҳидаи зиндаи тасвирҳои аллома Дониш зикр менамояд: «Аммо, вақте ки ман он аҳволи фалокатиштимолро дар мундариҷаи «Наводир - ул - вақоеъ» бо тасвири реалӣ – бо тасвире, ки худ дар зиндагӣ дида будам, дидам, ба ман ҳолати дигар рӯй дод. Ман дар дили худ гуфтам: «Ин аҳволро ислоҳ кардан лозим аст, модом ки ислоҳ карда наметавонам, аз вай нафрат кардан зарур аст» (инқилоби фикрӣ кам-кам бошад, дар ман ана дар ҳамон вақт рӯй дод)» (1,216). Айнии ҷавон аз ҳамон солҳои 90-ум ба воқеияти зиндагӣ, истибдоди мардуми бечора ва бенаво,

табакаи нодор аз чониби дороён ва табақаҳои ҳоким, ихтилофи ақидаи назарҳо дар мавриди баҳогузори ба арзишҳои ҳаёти ва амсоли инҳо бо назари дигар, диди амиқтар нигоҳ мекардагӣ ва хулосаҳои дахлдор мебаровардагӣ шуд. Чойи дигар Айнӣ қайд менамояд, ки «Шиносоии ман бо «Наводир –ул –вақоеъ» дар ман танҳо инкилоби фикриро бедор карда намонд, балки ба сарам савдои насрнависиро ҳам андохт. Дар ҳамон вақтҳо ман орзу мекардам, ки «бояд кас насрнавис шавад ва агар ин мақсад ба даст дарояд, монанди Аҳмад – маҳдум насрнавис шавад, ки воқеаҳои дар пеши хонанда бо забони содда таҷассум кунанда нишон дода тавонад» (2,425).

Маҳз таъсирпазирии амиқ аз маорифпарварии давронаш буд, ки ҳанӯз соли 1908 Айнӣ ба таҳлили вазъи мактабу маориф ва таҷдиди ислоҳотии он даст зада, мактаби тоҷикии худро таъсис дод ва аввалин китоби таълимиро ба забони тоҷикӣ таҳия намуд. Ин рисолаи таълимӣ ва тарбиявӣ ӯ соли 1909 бо номи «Таҳзиб – ус - сибён» ба нашр расид.

Боиси қайд аст, ки роҷеъ ба таърихи Бухорои асримиёнагӣ то ин ду асари зикршуда рисолаҳои таърихии дигар низ таълиф гардида, аҳли маърифат аз онҳо вокиф буданд. Ба ин гурӯҳи сарчашмаҳо «Тухфаи хонӣ»-и Муҳаммадвафои Карминагӣ, «Гулшан – ул - мулук»-и Муҳаммад Яъқуб ва дигаронро метавон намуна овард. Рисолаҳои таърихии зикршуда ё дигар сарчашмаҳои қалами то ин давр таълифшудаи таърихи аморати Бухорои асрҳои XVIII-XIX-ро фарогиранда бештар хусусияти воқеаномаҳои дарбориро касб намуда буданд. Таълифоти таърихии Устод Айнӣ бо назари хоси таҳқиқию таҳлилий ва инъикосу фарогирии воқеияти замони худ ва давраи мавриди назараш аз дигар сарчашмаҳои таърихии мавҷуда ва дастрас имтиёзи муҳим дорад. Дар ҳар сурат роҳи усулҳои пешгирифтаи таҳқиқии Устод Айнӣ бо ҷанбаи қавӣ ва муътамадии аснод, фарогирии густурдаи маълумоти манбаъҳо ва сарчашмаҳои илмию соҳавии тарози аввал, таҳлилу қиёси амиқи маълумоти дар манбаъҳои таърихию адабӣ ва дигар риштаҳои улум сабтшуда, назари фароҳи танқидиаш аз дигар осори таърихии то замонаш таълифшуда бартари кулли зоҳир мекунад.

Дар илми таърихшиносии ватанӣ дуруст таъкид медоранд, ки асарҳои таърихии дар ибтидои фаъолияти эҷодӣ, яъне солҳои нахустини инкилоб таълифнамудаи Устод Айнӣ минбаъд дар таълифи осори мондагори илмӣ ва адабии ӯ заминаи устувор гузоштаанд ва дар таълифоти дигари нависанда ба ҳайси манбаъ ва сарчашмаи тарози аввал хидмат намудаанд. Ба ибораи дигар, маълумоти доманадор ва энциклопедии Устод Айнӣ дар бораи таърихи Осиёи Миёнаи асрҳои XIX-XX аз арзиши муҳими маъхазшиносии таърихӣ бархурдор мебошанд.

Таърихнигори варзида ва нависандаи соҳибзавқи тоҷик Устод Садриддин Айнӣ минбаъд доираи ҷуғрофии пажӯҳишоти ҳешро тавсеа бахшида, онро берун аз ҳудуди аморати Бухоро баровард. Дар навиштаҳои мӯшикофонаи таҳқиқии ӯ дар бораи Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Ибни Сино, Саъдии Шерозӣ, Камоли Хучандӣ, Навоӣ, Восифӣ, Бедил (9,124) ва дигарон мо иртиботи густурдаи маданият ва фарҳанги Хуросону Мовароуннаҳр, Ҳиндустон ва дигар манотиқи тоҷикнишини шарқро метавонем равшан мушоҳида намоем.

Тавре дар айнишиносии муосир маълум аст, паҳлуҳои умдаи ҳаёт ва фаъолияти пурсамар ва серсоҳаи Устод Айнӣ дар таҳқиқоти З.Ш.Рачабов, И.С.Брагинский, С.Табаров, Ю.Бобоев, А.Маниёзов А.Сайфуллоев ва дигарон инъикоси густурдаи худро пайдо намудаанд. Дар даврони соҳибистиклолӣ хидматҳои шоёни академик, нахустпрезиденти АФ Тоҷикистон Садриддин Айнӣ шоиста арҷгузори шуда, бо

Каримзода О.К. (Каримов О.К.) Баъзе андешаҳо оид ба ҷанбаҳои таърихнигории эҷодиёти Садриддин Айни

Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон унвони олии Қаҳрамони Тоҷикистон дода шуд.

Пайнавишт:

1. Айни С. Ёддоштҳо. Қисми 4. – Сталинобод, 1954. – 425с.
2. Айни С. Ёддоштҳо. Қисми 3-4. – Сталинобод, 1955. – 562с.
3. Айни С. Судьба одного народа. – М., 1951, №45.
4. Айни С. Масъалаҳои забони тоҷикӣ. Куллият, ҷ.11, китоби 2. – Душанбе, 1964. – 435с.
5. Айни С. Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик, Исёни Муқаннаъ. – Душанбе, 1978. -167 с.
6. Каримов О.К. Историческая наука Таджикистана. – Худжанд, 2002.-485с.
7. Мухтаров А. Садриддин Айни – историк//Ҷаинномаи Айни, ҷузъи 7.-Душанбе, 1991.
8. Ҷаинномаи Айни. Маҷмӯаи мақолаҳо. – Душанбе, 1991. -295 с.
9. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди 1.– Душанбе, 1988.-544с.

Reference Literature

1. Aini, S. Reminiscences. Part 4. – Stalinabad, 1954. – 425 pp..
2. Aini, S. Reminiscences. Parts 3-4. – Stalinabad, 1955. – 562 pp.
3. Aini, S. One Nation`s Fate. – M., 1951, #45.
4. Aini, S. The Issues of Tajik Language. Compositions. – V.11., book 2. – Dushanbe, 1964. – 435 pp.
5. Aini, S. The Hero of the Tajik Nation Temurmalik. The Revolt of Mukanna. – Dushanbe, 1978. – 167 pp.
6. Karimov O.K. Historical Science of Tajikistan. – Khujand, 2002. – 485 pp.
7. Mukhtorov A. Sadriddin Aini as a Historian // Aini`s Jubilee. part 7, – Dushanbe, 1991.
8. Aini`s Jubilee. Collection of Articles. – Dushanbe, 1991. – 295 pp.
9. Encyclopedia of Tajik Language and Literature. Volume 1. – Dushanbe, 1988. – 544 pp